

INTRODUCCIÓ A LA PSICOLOGIA DEL LLENGUATGE I DE LA COMUNICACIÓ

Montserrat Cortès i Colomé

Departament de Psicologia Bàsica

UNIVERSITAT DE BARCELONA

TEXTOS DOCENTS

312

INTRODUCCIÓ A LA PSICOLOGIA DEL LLENGUATGE I DE LA COMUNICACIÓ

Montserrat Cortès i Colomé

Departament de Psicologia Bàsica

Publicacions i Edicions

UNIVERSITAT DE BARCELONA

PRESENTACIÓ	9
BLOC TEMÀTIC I. CONCEPTES BÀSICS	13
Capítol 1. Funció Simbòlica	15
1.1. Introducció a la conceptualització	16
1.2. Conceptes, significats i gramàtica	21
1.3. Hipòtesi del relativisme lingüístic	27
1.3.1. Dades empíriques	29
1.3.2. Pensar per parlar	34
1.4. Construint significats	41
1.5. Més enllà del llenguatge	43
1.6. Conclusions	45
Capítol 2. El llenguatge	47
2.1. Introducció	48
2.2. Una definició de llenguatge	49
2.3. Característiques distintives del llenguatge	54
2.4. Llenguatge: estructura, funció i procés	58
Capítol 3. La comunicació	63
3.1. Comunicació <i>versus</i> informació o conducta	64
3.2. Intencionalitat i intersubjectivitat	66
3.3. Teoria de la ment	69
3.3.1. Les <i>creences falses</i>	75
3.4. Sobre la naturalesa representacional de la ment	76
3.5. Teoria de la ment i autisme	79
3.6. El desenvolupament del coneixement interpersonal	82
BLOC TEMÀTIC II. USOS DEL LLENGUATGE	87
Capítol 4. Cooperació i conversa	89
4.1. La perspectiva pragmàtica	90
4.1.1. La proposta de Grice	90
4.1.2. Implicatures i <i>pressuposicions</i>	96
4.2. La perspectiva psicolingüística	99
4.3. Conclusions	105
Capítol 5. Actes de parla	107
5.1. Introducció	108
5.2. La teoria dels actes de parla	109
5.2.1. El llenguatge no literal i indirecte	115

5.3. Algunes figures del llenguatge	118
5.3.1. Metàfores	118
5.3.2. Metonímies, modismes i ironies	122
5.4. Sobre el processament	124
5.5. El llenguatge patològic	127
5.6. Conclusions	128
Capítol 6. Dixi, perspectiva i espais mentals	131
6.1. Introducció	132
6.2. La dixi	133
6.2.1. Dixi de persona	134
6.2.2. Dixi de lloc o d'espai	137
6.2.3. Dixi de temps	146
6.2.4. El desenvolupament de les marques de temps	150
6.3. L'anàfora	151
6.3.1. El processament de l'anàfora	153
6.3.2. L'adquisició de l'anàfora	155
6.4. Conclusions	157
BLOC TEMÀTIC III. LA COMPRENSIÓ I LA PRODUCCIÓ DE LLENGUATGE	159
Capítol 7. Comprensió del llenguatge: models de representació conceptual	167
7.1. Introducció	168
7.2. La hipòtesi dels esquemes de coneixement	171
7.2.1. Propietats dels esquemes	172
7.2.2. Tipus d'esquemes	173
7.2.3. Funció dels esquemes	174
7.2.4. Conclusions i crítiques	177
7.3. Els models de situació	180
7.3.1. Característiques dels models de situació	184
7.3.2. Conclusions i crítiques	187
7.4. Teories ascendents	188
7.4.1. El concepte de proposició	189
7.4.2. Antecedents del model	189
7.4.3. El model de construcció-integració	192
7.4.4. Conclusions i crítiques	197
7.5. Consideracions finals	199
Capítol 8. La producció de llenguatge: processos de planificació conceptual	201
8.1. Introducció	202
8.2. Conceptuació o determinació del contingut	203
8.2.1. Format representacional dels continguts	205
8.2.2. Representació de les especificitats de cada llengua	206
8.2.3. Indicis de l'existència de processos de planificació conceptual	207
8.3. La macroplanificació	209

8.3.1. Determinació del contingut.	209
8.3.2. Selecció de la informació en les referències a objectes	216
8.3.3. Linealització de la informació	218
8.4. La microplanificació.	222
8.4.1. Accessibilitat de la informació i estructura informativa.	223
8.4.2. Perspectiva i estructura informativa	232
8.5. Formulació i articulació del missatge	241
BLOC TEMÀTIC IV. UNA MIRADA TRANSVERSAL.	245
Capítol 9. Argumentar i persuadir	247
9.1. Introducció.	248
9.2. Argumentar o demostrar	248
9.3. Argumentar i persuadir	250
9.4. Manipular	251
9.4.1. Les fal·làcies retòriques	253
9.5. Mecanismes argumentatius i/o persuasius	256
9.5.1. Components de l'esquema argumentatiu	257
9.5.2. Estructures argumentatives	261
9.5.3. L'estructura informativa de l'enunciat.	262
9.6. Una perspectiva psicològica.	266
REFERÈNCIES.	271

Els límits de la meua llengua són els límits de la meua ment. Tot el que sé, ho sé perquè en tinc les paraules.
Ludwig Wittgenstein

Si parléssim una llengua diferent, percebríem un món diferent.
Ludwig Wittgenstein

Cada llengua viva, per molt insignificant que sigui, contribueix a una comprensió més versàtil de totes les facetes de la nostra existència, com ho fa cada cultura.
Georg Kremnitz

Cada llengua integra un determinat model de l'univers, un sistema semiòtic de comprendre el món. Tenir 4.000 maneres de descriure el món ens fa ser rics. Ens hauríem de preocupar de preservar les llengües, tal com ho fem amb l'ecologia.
Vyacheslav Ivanov

L'eina bàsica per manipular la realitat és manipular els mots. Quan es pot controlar el significat dels mots, es pot controlar les persones que han de fer servir els mots.
Philip K. Dick

El llenguatge fa l'home, molt més que l'home no fa el llenguatge.
Johann Wolfgang von Goethe

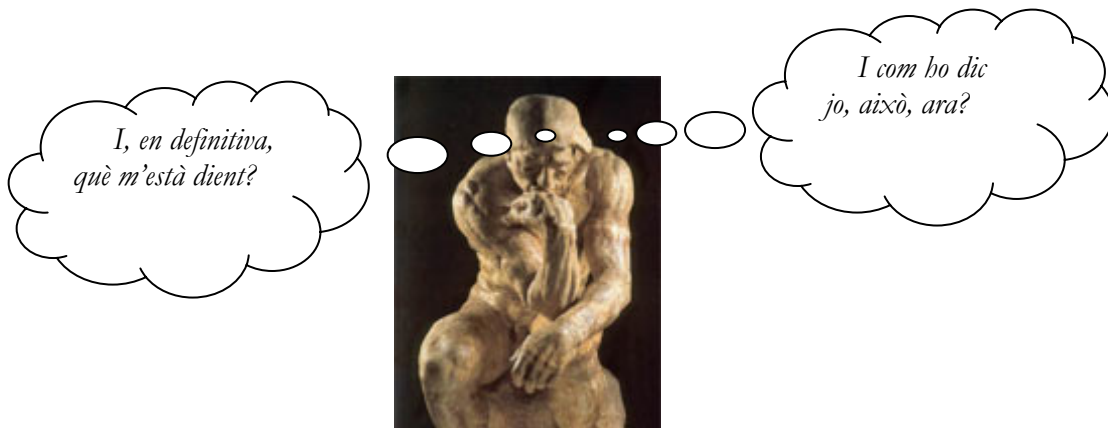
La condició humana i la condició lingüística no es poden imaginar al marge de la diversitat.
Jesús Tusón

El cervell humà va evolucionar per facilitar el llenguatge, o va ser a l'inrevés, o es va produir una coevolució entre el cervell i el llenguatge?
Terrence Deacon

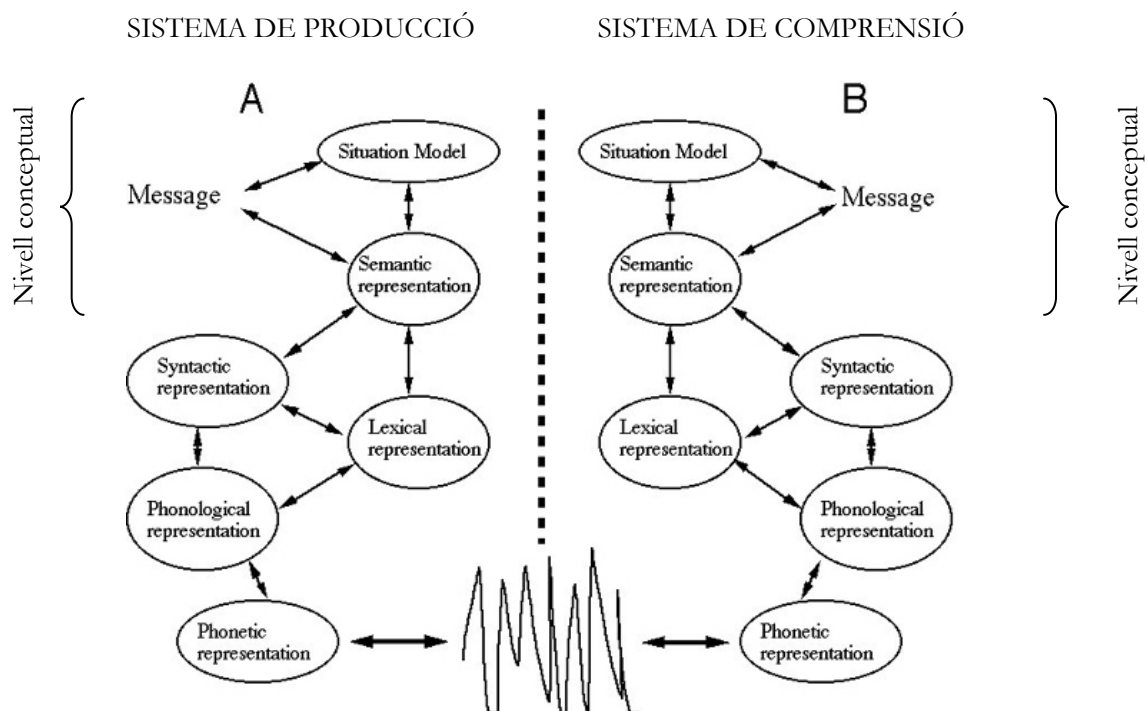
«Tractem d'imaginar [...] un món simplificat, però viu: s'ha acabat la diversitat animal i vegetal i només tenim girafes i cogombres. Han desaparegut, doncs, els gats, els gossos, els elefants, els coales i els llobarros. Girafes i prou. Per la seva banda, ni parlar-ne d'enciams, patates, taronges, cereals i préssecs. Cogombres i prou. Només girafes i cogombres. Que voleu un animal de companyia? Aquí en teniu un: una girafa. És que en voldria un altre per fer la parelleta. Doncs, dues girafes. I avui què tenim per dinar? Cogombres. I demà? Cogombres. Cogombres per sempre més.»

Jesús Tusón, 2004, p. 31

PRESENTACIÓ

Fa anys que calia un manual de psicologia del llenguatge que s'ocupés específicament dels processos i de les representacions subjacents a les etapes més conceptuals de la producció i la comprensió del llenguatge, allò que en psicolingüística s'ha anomenat *els processos centrals*, o els processos de més alt nivell, els processos en què es prepara el missatge o que permeten d'interpretar la intencionalitat d'un missatge. Durant anys hem hagut de fer servir un capítol per aquí, un altre per allà. Cap manual existent en llengua no anglesa no ens servia per introduir l'estudiant específicament en què hi ha a la ment humana, què hi passa, que ens permet de traduir sentiments, emocions o intencions a mots; o a la inversa, extreure què amaguen les paraules sentides i què hi ha al darrere d'allò que anomenem *interpretar el llenguatge*.

Sistemes de producció i de comprensió de llenguatge (adaptat de Pickering i Garrod, 2004)

És cert que els manuals de psicolingüística solen dedicar algun tema a aquests continguts, però, en relació amb la resta de processos, hi dediquen comparativament poques pàgines. De fet, la psicolingüística s'ha ocupat sobretot dels processos de reconeixement de les paraules i de l'accés al lèxic, de les operacions psicològiques implicades en l'anàlisi semàntica i sintàctica de les oracions. La preocupació pel pla del discurs i per la interpretació pragmàtica ha quedat relegada a un segon terme, cosa que no ha passat en el camp de la lingüística. És difícil de justificar, des del punt de vista psicològic, de no fer un lloc a la intencionalitat, a la interpretació, a la consideració del llenguatge com un element bàsic de la comunicació humana, i com a eina essencial del pensament humà.

És cert que metodològicament és complex d'estudiar els processos interpretatius i intencionals. Són esmunyedissos, són complexos perquè hi intervenen coneixements molt diversos i molt diverses habilitats. Aquests processos són permeables a les informacions procedents d'altres sistemes cognitius, es troben en el cor dels processos cognitius centrals i, per tant, tenen accés al coneixement general que tenim del món i a les habilitats que hem adquirit al llarg de la nostra experiència. I és que els processos conceptuals tenen moltes cares. Els mots *coneixement* i *habilitat*, en aquesta etapa, tenen un abast molt ampli: el coneixement emmagatzemat en la memòria a llarg termini; el coneixement que tenim dels diferents contextos en què podem fer servir el llenguatge; el coneixement que tenim de les relacions interpersonals i el coneixement intersubjectiu; el coneixement sobre el llenguatge, les seves regles de funcionament sintàctic i semàntic; el coneixement de l'ús pragmàtic del llenguatge, i tants i tants d'altres. I encara es poden identificar subconeixements d'aquests coneixements.

Aquesta és l'etapa en què el concepte de *competència lingüística* s'ha de substituir pel de *competència comunicativa*. L'habilitat comunicativa significa força més que conèixer l'instrument, en aquest cas el llenguatge. Ser hàbils comunicativament implica poder prendre perspectives diferents, assumir rols diferents i atribuir rols diferents als altres; implica l'habilitat per analitzar els missatges, detectar-ne les ambigüitats, reestructurar-los, cosa que necessàriament comporta adaptar-se a l'interlocutor. Aquesta és l'etapa en què les operacions i les representacions del llenguatge estan més imbricades amb les del pensament.

Per això, encara falta molt de camí abans que no es tingui una descripció detallada d'aquest nivell conceptual que, des del punt de vista dels processos de comprensió de llenguatge, s'inicia amb l'anàlisi sintàctica i semàntica de la producció escoltada i s'acaba amb la interpretació de la intenció subjacent a una emissió lingüística. I encara queda molt de camí abans que no puguem detallar què passa a la ment del parlant que ha decidit de transmetre una intenció comunicativa per mitjà del llenguatge.

En aquest volum, es pretén introduir l'estudiant en algunes de les operacions i de les representacions bàsiques d'aquesta etapa. I, en fer-ho, ens mourem simultàniament en dos nivells diferents.

- 1) Nivell temàtic. En els diferents capítols, s'aniran presentant els continguts temàtics que s'entén que són conceptes fonamentals. I ho farem de manera acumulativa, però necessàriament també remetent el lector a capítols posteriors. Com a principi, cal tenir present que els continguts inicialment exposats es pressuposaran més endavant. Per tant, no és recomanable una lectura parcial o "saltada", perquè podria provocar moltes incomprensions. D'altra banda, també es pressuposaran continguts ja impartits prèviament al llarg de l'ensenyament de Psicologia, fins avui: psicologia de la memòria,

percepció del llenguatge, representació del coneixement. Seria inviable, des de tots els punts de vista, fer-ho d'una altra manera.

- 2) Nivell teòric. La presentació dels continguts no es pot desmarcar de les diferents perspectives teòriques que han intentat explicar els processos psicològics subjacents a l'acció humana. I que, per tant, també són subjacents a la producció i la comprensió del llenguatge. Deia una coneguda investigadora que “si vols avançar, fes-te amb una teoria”. La descripció dels estats psicològics no és atèrica; no hi ha cap descripció neutra, hi ha diferents punts de vista, fins i tot en les descripcions. De fet, res en la vida no és neutre.

«A la cultura occidental en la seva totalitat l'objectivisme és, amb diferència, el més important; pretén governar si més no d'una manera nominal l'àmbit de la ciència, la llei, el govern, el periodisme, la moralitat, els negocis, l'economia, l'erudició, però [...] l'objectivisme és un mite.»

George Lakoff i Mark Johnson, 1980-1998, p. 232.

Algunes de les preguntes teòriques bàsiques subjacents a la cognició humana, i que anirem desgranant, són:

- Com és l'arquitectura de la ment humana? És de naturalesa serial o interactiva?
- Els processos i les representacions mentals són de propòsit general, són iguals per a tots els subsistemes cognitius? O bé la ment opera amb mecanismes específics, modulars i encapsulats?
- Quina és la naturalesa de les representacions mentals? Quina influència hi exerceix el llenguatge?
- Quin és l'abast de la dotació innata?

Els diferents capítols d'aquest volum s'han organitzat en quatre blocs temàtics. El primer bloc es dedica a temes generals, introductoris, que tracten les relacions entre llenguatge i pensament i la funció simbòlica, així com a definir els conceptes de *llenguatge* i de *comunicació*. El segon grup de temes està dedicat a la pragmàtica del llenguatge; s'hi tracten alguns usos del llenguatge que són pertinents per comprendre què significa traduir a paraules o interpretar. En el tercer bloc, es presenta un capítol dedicat als processos superiors implicats en la comprensió del llenguatge i un altre que s'ocupa de les operacions conceptuals subjacents a la producció. Finalment, l'últim bloc inclou un tema transversal: el de l'argumentació i la persuasió; n'hi hauríem pogut afegir d'altres, com ara els processos inferencials o la coherència i la cohesió discursiva, però, per motius de temps i d'espai en aquest volum, s'han descartat. Malgrat tot, a la resta de capítols, de manera més o menys explícita, es fa referència a aquests continguts.

Abans d'entrar en matèria, però, vull agrair la inestimable ajuda i col·laboració desinteressada de Fernando Gabucio, amic i col·lega de departament i d'assignatura. La seva avidesa pel coneixement no té límits i gràcies a la seva biblioteca personal m'he estalviat molt de temps i molta feina. Els seus comentaris a alguns capítols sens dubte han millorat l'obra en molts sentits. Tot i així, qualsevol confusió només és atribuïble a la meua persona. Finalment, no puc deixar de donar les gràcies a en Juli Solaz, molt especialment, perquè sense la seva complicitat i el seu suport difícilment hauria pogut enclaustrar-me i no fer res més que escriure; i a les meves filles, Clara i Laia, que han sofert els meus neguits i que han patit les meves continuades absències físiques i mentals.

BLOC TEMÀTIC I

CONCEPTES BÀSICS

“El llenguatge és un instrument de comunicació”. Així és com, tot sovint, es defineix l’instrument privilegiat de la comunicació humana. Però aquesta “definició” en suposa una altra: definir què s’entén per comunicació. Com diferenciem el llenguatge humà de la resta de sistemes de comunicació humana? I, sobretot, quines diferències hi ha entre el llenguatge humà i els sistemes de comunicació no humans? La resposta a aquestes preguntes passa per considerar que el llenguatge és, simultàniament també, un mitjà de representació.

En el llenguatge, les funcions comunicativa i representativa són indestruïbles. No hi ha l’una sense l’altra. Si el llenguatge no fos representatiu de la realitat no seria possible la comunicació. Per tal que dos o més individus puguin intercanviar informacions, cal que estiguin d’acord respecte de quin significat es dóna als mots. La convencionalització del llenguatge és inherent a la funció comunicativa. En el moment que l’instrument transcendeix la realitat immediata, se’n separa, esdevé un instrument simbòlic. El llenguatge representa, doncs, la realitat. Fer servir el llenguatge és tenir i construir una representació de la realitat.

Una qüestió que immediatament es planteja, doncs, és fins a quin punt les representacions mentals, els conceptes amb què opera el pensament, depenen del fet de fer servir un instrument simbòlic. Com es relacionen el llenguatge i el pensament?

Els tres primers capítols d’aquest volum tenen per objectiu tractar alguns d’aquests conceptes bàsics i, així mateix, exposar les diferents perspectives teòriques des de les quals la psicologia del llenguatge ha intentat de respondre aquestes preguntes. Més endavant, al llarg d’aquest volum, anirem reprenent com les diferents perspectives expliquen els diferents processos implicats en la producció i en la comprensió del llenguatge.

CAPÍTOL 1

FUNCIO SIMBOLICA

«Els fenòmens del llenguatge són fenòmens de fons, dels quals els parlants no són conscients o, a tot estirar, només en són lleugerament conscients... Aquests patrons involuntaris, automàtics, del llenguatge no són els mateixos per a tots els homes, sinó que són específics de cada llengua i constitueixen la cara formalitzada del llenguatge, o la seva “gramàtica”...

»D'aquí se segueix el que he anomenat *principi de la relativitat lingüística*, que vol dir, en termes informals, que els usuaris de gramàtiques notablement diferents estan dirigits per les seves gramàtiques vers diferents tipus d'observacions i diferents avaluacions d'actes d'observació similars, i, per tant, no són observadors equivalents, sinó que han d'arribar a alguna mena de visió diferent del món.»

Benjamin Lee Whorf, 1956, p. 214

«Disseccionem la natura d'acord amb les línies establertes per la nostra llengua materna. [...]; el món se'ns presenta en un flux calidoscòpic d'impressions que les nostres ments han d'organitzar —i això vol dir, en molt bona part, per mitjà dels sistemes lingüístics de les nostres ments.»

Benjamin Lee Whorf, 1956, p. 213

1.1. INTRODUCCIÓ A LA CONCEPTUALITZACIÓ

La realitat no té límits, l'espai i el temps són infinits, el món que ens envolta és un *continuum*, no està delimitat; el món físic és de naturalesa molt diversa. I, tot i així, paradoxalment, no ens resulta confús. La paradoxa es resol a la nostra ment, o potser gràcies al llenguatge. La ment i el llenguatge organitzen l'experiència física, i també la social; perquè imposen patrons que ens permeten d'organitzar la realitat per tal que esdevingui estructurada i coherent. Tots els éssers vius, per poder sobreviure en el medi, han de poder organitzar-lo i, així, reaccionar-hi de manera adequada. És una qüestió de supervivència. Qualsevol animal, encara que sigui implícitament, ha de poder reconèixer patrons; si una zebra no respongués de manera similar a tots els lleons que trobés, no viuria gaire temps.¹ Per tant, cal suposar que els animals també imposen un ordre en el món que els envolta. La ment humana, però, és de naturalesa més complexa.

Totes les activitats de comportament, les intel·lectuals i les lingüístiques, impliquen imposar patrons recurrents, és a dir, fer categoritzacions. Diu Estes (1994) que “l'essència de l'organització de la memòria és la *classificació*”. Segons Estes, *classificar* significa dividir i subdividir, la qual cosa comporta adoptar un criteri o un conjunt de criteris, i aquests criteris seran els que funcionaran quan intentem fer una inferència, quan haguem de prendre decisions, de planificar, de raonar. Classificar sobre la base d'un criteri implica manipular símbols mentalment. Aquesta manipulació mental de símbols (o conceptes) és una part important del pensament. Dit d'una altra manera, “els conceptes formen part del conjunt d'elements bàsics a partir dels quals s'organitza el coneixement” (Tubau, 2002). La ment no treballa “amb la realitat”, no n'és una reproducció exacta. La ment treballa amb representacions d'aquesta realitat.

Plantejat així, s'entén per concepte “una idea, pensament o constructe mental a través del qual la ment aprehèn (capta mentalment) o coneix coses” (Lyons, 1977/1980, p. 104). O bé “els conceptes són representacions mentals de les categories d'objectes que ens envolten” (Cobos i Peraita, 2001, p. 13). Les representacions mentals o estructures conceptuais simbolitzen la realitat. Però quina naturalesa i quin format tenen les representacions conceptuais? Una qüestió molt debatuda és si això, que anomenem *cognició humana*, és el resultat d'una organització mental que és el que ens fa humans, o bé si és el resultat de tenir un llenguatge. La ment humana opera amb representacions conceptuais, però també amb representacions del coneixement lingüístic. De fet, el llenguatge és un mitjà privilegiat de transmissió d'informació conceptual i, per aquest motiu, els treballs sobre la conceptualització s'han inspirat molt freqüentment en la recerca sobre el llenguatge. Però arribats en aquest punt, cal preguntar-se quina relació hi ha entre les estructures simbòliques del pensament i el llenguatge, i quin és el paper que el llenguatge i el pensament tenen en el desenvolupament humà. Anem a pams. Cal tenir en compte diversos paràmetres, que estan ortogonalment relacionats, i que han donat lloc a una diversitat de teories.

Una primera qüestió és com es caracteritzen les representacions conceptuais i les lingüístiques, quin format tenen les unes i les altres. Pel que fa a les representacions conceptuais, podem dibuixar dues grans tendències. D'una banda, diverses propostes

¹ Aquest exemple ha estat reproduït de Garham i Oakhill (1994/1996).